

Barnemorderen Manasse: Kong Manasse af Juda i Kongebøgerne og i Krønikebøgerne – og i virkeligheden

Anne Katrine de Hemmer Gudme

Abstract: King Manasseh of Judah features in three Hebrew Bible passages: 2 Kings 21, 2 Chron 33 and Jer 15:4. According to 2 Kings 21 it was the sins of Manasseh that caused the Babylonian exile. In Chronicles, however, Manasseh repents and carries no blame for the exile. Chronicles 33 is an example of so-called inner-Biblical exegesis or rewritten Bible 'inside' the Bible. The two diverging accounts of Manasseh's reign have caused a discussion over which account was the most historically reliable. Traditionally, Kings has been considered the original and therefore most trustworthy account, but in the case of Manasseh arguments in favor of Chronicles as the most historically accurate text have been voiced. This article suggests that both accounts are historically inaccurate, but theologically significant, as well as interesting examples of not only rewritten bible, but of the Hebrew Bible's deliberate use of 'rewritten reality'.

Key words: Manasseh of Judah – Rewritten Bible – Book of Kings – Book of Chronicles – Judah under Assyrian hegemony – The Martyrdom of Isaiah – Prayer of Manasseh – 2 Baruch – The Rassam Cylinder

Indledning

Manasse af Juda er den længst regerende konge i Gammel Testamente. Ikke desto mindre kan man kun læse om ham i tre passager, nemlig i 2 Kong 21,1-18; 2 Krøn 33,1-20 og i et enkelt vers i Jer 15,4. Ifølge Kongebøgerne er Manasse den værste konge, der nogensinde har regeret i Jerusalem. Manasses synderegister i 2 Kong 21 er længere end nogen anden konges; han indførte alskens former for afgudsdyrkelse, han benyttede sig af trolddom og dødemaneri, han ofrede sin egen søn ved at lade ham gå gennem ilden, og han myrdede så mange uskyldige mennesker, at Jerusalems gader blev fyldt til randen med blod! Manasses forbrydelser er så gruopvækkende, at de oven i købet i 2 Kong 21,10-15 fremstilles som den direkte årsag til eksilet. På grund af Manasse af Judas afskyelige handlinger vil Jahve lade den samme skæbne, der overgik Nordriget, tilfalde Juda, og han vil "måle Jerusalem med målesnoren over Samaria og lodlinen i Akabs slægt, og jeg vil skylle Jerusalem ren, som man skyller en skål og vender bunden i vejret

Forum for Bibelsk Eksegese, vol. 17

Bibelske genskrivninger, red. Jesper Høgenhaven og Mogens Müller

ISBN 978-87-635-3916-6 (print) 978-87-635-4439-9 (ebook)

© Museum Tusulanums Forlag og forfatterne 2012 (ebook 2016)

www.mtp.dk

på den” (v. 13). Jeremias 15,4 læner sig kraftigt op ad 2 Kong 21, når der i en passage om den straf, der vil komme over Jerusalem, henvises til ”det, som Hizkijas søn Kong Manasse gjorde i Jerusalem”.

De første ti vers af Krønikebøgernes beretning om Manasse følger næsten ordret forløbet i 2 Kong 21: Manasse var tolv år gammel, da han kom til magten, han regerede i Jerusalem i femoghalvtreds år, han gjorde, hvad der var ondt i Jahves øjne og rejste afgudsstatuer og brugte magi og lod sine sønner gå gennem ilden og krænkede på alle måder Jahve. I 2 Kong 21,10 og 2 Krøn 33,10 fortælles det, at Jahve talte til folket, men hvor Jahve i 2 Kong 21 som nævnt ovenfor bebuder eksilet som straf for Manasses synder, berettes det i 2 Krøn 33, at Jahve talte til Manasse og hans folk, men de lyttede ikke. Derfor sendte Jahve assyrerkongen mod Manasse, som blev taget til fange og slæbt til Babylon i lænker. Fra sit fangenskab bønfalet Manasse Jahve om at lade sig formilde, og han ydmygede sig for ham, og derfor lod Jahve ham vende tilbage til Jerusalem (v. 11-13). Herefter følger en beskrivelse af Manasses byggeaktivitet i Jerusalem og af, hvordan han rensede ud i den afgudsdyrkelse, han selv havde indført (v. 14-17).

Krønikebøgernes brug og omskrivning af Kongebøgernes beretning om Manasse er et eksempel på det, som Michael Fishbane har kaldt for indre-bibelsk eksegese, dvs. et eksempel på en bibelsk genskrivning ”inden i” Bibelen.¹ I forbindelse med den historiografiske litteratur i Gammel Testamente er der talrige eksempler på, at en bestemt fremstilling af en begivenhed i ét skrift omfortolkes og genskrives i et andet.² Denne genskrivning kan være et forsøg på at løse eventuelle indholdsmæssige problemer eller udfylde ”huller” i teksten, men det kan også være et eksempel på en regulær nyfortolkning af en begivenhed, som det er tilfældet med Manasse af Juda i Kongebøgerne og Krønikebøgerne.³ I Kongebøgerne fremstilles kong Manasse som en uforbederlig synder og som den direkte årsag til eksilet, medens han i Krønikebøgerne godt nok er en slyngel og fuldt ud lige så slem som i Kongebøgerne, men han bliver knægtet og omvendt og ender

¹ Michael Fishbane, *Biblical Interpretation in Ancient Israel* (Oxford: Clarendon Press 1985), 281-291.

² Fishbane 1985, 90-91.

³ Jf. Geza Vermes, *Scripture and Tradition in Judaism: Haggadic Studies*, *Studia Post-Biblica* 4 (Leiden: Brill 1961), 95. For en glimrende diskussion af betegnelsen ”rewritten Bible” og hvad den dækker over se Dalgaard i dette bind.

således som et billede på den angerfulde synder, der tages til nåde.⁴ I det følgende skal vi se nærmere på de to beretninger og på deres brug (og misbrug?) af Manasse af Juda, men først vender vi opmærksomheden mod den historiske Manasse af Juda og de få ekstra-bibelske kilder, vi har til denne konge og hans regeringstid.

Den historiske Manasse af Juda

Manasse af Juda regerede fra cirka 696-642 f. Kr.⁵ Efter den assyriske militære udvidelse mod vest i 701 f. Kr. var kongeriget Juda faldet under assyriske overherredømme, og det judæiske opland havde oplevet store ødelæggelser, da assyrerkongen Sankerib angreb Manasses forgænger Hizkija og ødelagde stort set alle byer i Juda bortset fra Jerusalem.⁶

Manasse regerede Juda som assyriske vasal under kongerne Sankerib (704-681 f. Kr.), Asarhaddon (680-669 f.Kr.) og Assurbanipal (668-627 f.Kr.), og alt tyder på, at han var en loyal vasalkonge, der stillede sine tropper til rådighed og betalte sin skat til tiden.⁷ Manasses regeringstid var en fredelig periode, hvor Juda, bortset fra deltagelse i assyriske felttog mod Egypten, holdt sig ude af krige og påbegyndte genopbygningen efter ødelæggelserne i 701.⁸ Jerusalem voksede betragteligt i begyndelsen af det 7. århundrede, og der er fundet tegn på genopbygning af bosættelserne i det sydlige Juda.⁹ Der var handelsforbindelser mellem Juda og Assyrien, og Manasse efterlod sig flere eksempler på assyriske inspireret monu-

⁴ For en introduktion til Krønikebøgernes brug af Kongebøgerne se Sara Japhet, *The Ideology of the Book of Chronicles and Its Place in Biblical Thought* (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns 2009), 4-6 og Fishbane 1985, 385-407.

⁵ Ehud Ben Zvi, "Prelude to a Reconstruction of the Historical Manassic Judah", *BN* 81 (1996), 31-44 (31 med henvisninger).

⁶ Niels Peter Lemche, *Det Gamle Testamente mellem teologi og historie* (København: Anis, 2008), 365-367; Israel Finkelstein, "The Archaeology of the Days of Manasseh", *Scripture and Other Artifacts: Essays on the Bible and Archaeology in Honor of Philip J. King*, red. Michael D. Coogan, J. Cheryl Exum og Lawrence E. Stager (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press 1994), 169-187.

⁷ Roy Gane, "The Role of Assyria in the Ancient Near East During the Reign of Manasse", *Andrews University Seminary Studies* 35 (1997), 21-32 (21).

⁸ Finkelstein 1994, 171, 180-181; Ben Zvi 1991, 32-33; Eduard Nielsen, "Politiske Forhold og Kulturelle Strømninger i Israel og Juda under Manasse", *DTT* 29 (1966), 1-10 (4-5).

⁹ Yifat Thareani-Sussely, "The 'Archaeology of the Days of Manasseh' Reconsidered in the Light of Evidence From the Beersheba Valley", *PEQ* 139 (2007), 69-77.

mentalarkitektur.¹⁰ Dette føjer alt sammen til et billede af Juda som en lydlig, velintegreret og relativt fremgangsrig vasalstat i det assyriske imperium.

Der er to ekstra-bibelske referencer til Manasse af Juda. Den første er i en prisme-indskrift, kommissioneret af Assarhaddon og formodentlig skrevet efter 677/676 f. Kr., hvor ”Manasse, konge af by(stat)en Juda”, optræder i en liste over i alt toogtyve konger fra Syrien-Palæstina og Cypern, der er blevet beordret til at levere byggemateriale til genopbygningen af Assarhaddons palads i Nineve. Her nævnes Manasse lige efter Ba’lu af Tyrus og Qausjgabri af Edom.¹¹ Den anden reference er i den såkaldte Rassam-cylinder, hvor Assurbanipal beretter om sit felttog til Egypten i 667-666 f.Kr.¹² Her optræder Manasse, igen i en liste over toogtyve konger, som en af de vasaller, der er blevet udkommanderet til at gøre den assyriske hær følgeskab.¹³

De to assyriske indskrifter understøtter indtrykket af Manasse som en god og lydlig vasal. Der er eksempler på indskrifter fra Assurbanipals regeringstid, hvor oprørske konger, blandt andre den ovennævnte Ba’lu af Tyrus, bliver sendt i eksil som straf for deres ulydighed, men Manasse af Juda bliver ikke nævnt i denne sammenhæng.¹⁴

På trods af den overvejende meget negative beskrivelse af Manasse i Gammel Testamente er der intet, der tyder på at hans regeringstid var andet end lang, fredfyldt og fremgangsrig. Som Ernst Axel Knauf udtrykker det: ”If a good king is a king who brings as much peace, security and prosperity to his people as his times allow, then Manasseh was one of the two best kings Judah ever had (the other one was Herod the Great)”.¹⁵

¹⁰ Gane 1997, 29; Ernst Axel Knauf, ”The Glorious Days of Manasseh”, *Good Kings and Bad Kings*, red. Lester L. Grabbe (New York: T&T Clark International 2005), 164-188 (169).

¹¹ Nielsen 1966, 2-3; Gane 1997, 22 med henvisninger; James B. Pritchard (red.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1969), 291 (ANET).

¹² ANET 294.

¹³ Nielsen 1966, 3; Gane 1997, 26. Der findes en tredje assyriske indskrift, som godt nok ikke nævner Manasse ved navn, men som muligvis også berører ham, idet den refererer til kongerne af Hatti, der blev pålagt at arbejde på opførelsen af den nye havneby Kar Asarhaddon ved Sidon, efter at assyrerne havde erobret og ødelagt byen der i 677/676 f.Kr. (ANET 290; Gane 1997, 27).

¹⁴ ANET 295, 297; Nielsen 1966, 3.

¹⁵ Knauf 2005, 173.

Manasse i Kongebøgerne

I 2 Kong 21 beskrives Manasse som en stereotypisk ”dårlig konge”.¹⁶ Udover Kongebøgernes standardbeskrivelse af, at Manasse gjorde, hvad der var ”ondt i Jahves øjne” (2 Kong 21,2), får vi i vers 3-7 en stiliseret liste over Manasses kultiske forbrydelser, der efterfølgende, i oraklet i vers 11-15, gøres til den direkte årsag til, at Juda straffes med eksil, ligesom det er sket for kongeriget Israel. Denne sammenkædning af Manasses forbrydelser med eksilet gentages i 2 Kong 23,26-27 og 24,3-4. Portrætteringen af Manasse er så rigid og stereotyp, at flere kommentatorer har bemærket, at der slet ikke er tale om en beskrivelse af et individ, men en type. Manasse er den arketypiske synder og krænker af Jahve, og således kan han gøres til syndebuk i klassisk forstand og egenhændigt bære Judas skyld og dermed også befri folket for dets ansvar for eksilet. En sådan ansvarsforflygtigelse vil have været tiltalende for et eftereksilsk publikum, der opfattede sig selv som efterkommere af indbyggerne i det føreksilske Juda.¹⁷

Manasse konstrueres som syndebuk ved hjælp af to komplimenterende strategier, der trækker på Kongebøgernes to yndlingsaversioner, nemlig fremmede folkeslag og Nordriget: Manasse beskrives som en konge, der giver sig af med udenlandsk og fremmed kultpraksis, og som endog overgår de fremmede folkeslag, når det kommer til ”afskyelige skikke” (2 Kong 21,2, jf. vers 9-11). Desuden sammenlignes Manasses gerninger eksplicit med Kong Akab af Israels (v. 3), hvorved Manasse fremstilles som en ”Nordrige-konge”.¹⁸ Listen over Manasses kultiske forseelser er nøje komponeret, så den stemmer overens med beskri-

¹⁶ Traditionelt anskues Kongebøgerne som en central del af det såkaldt ”deuteronomistiske historieværk” (Martin Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien: Die sammelnden und bearbeitenden Geschichtswerke im Alten Testament* (Halle: Niemeyer 1943)). Hypotesen om det deuteronomistiske historieværk er dog kommet under voldsom beskyldning i de seneste år (se Francesca Stavrakopoulou, *King Manasseh and Child Sacrifice: Biblical Distortions of Historical Realities* (Berlin: De Gruyter 2004), 18-21 med henvisninger); og i og med at nærværende artikel ikke er et indlæg i debatten om, hvorvidt der findes et deuteronomistisk historieværk eller ej, har jeg valgt at styre helt fri af et forsøg på at definere og datere deuteronomisme. I det følgende vil jeg slet og ret tale om Kongebøgerne og Krønikebøgerne, som jeg anser for at være eftereksilske tekster, og deres respektive teologi.

¹⁷ Stavrakopoulou 2004, 68; Stuart Lasine, ”Manasseh as Villain and Scapegoat”, *The New Literary Criticism and the Hebrew Bible*, red. J. Cheryl Exum og David J.A. Clines (Sheffield: Sheffield Academic Press 1993), 163-183 (176-178); Francesca Stavrakopoulou, ”The Blackballing of Manasseh”, *Good Kings and Bad Kings*, red. Lester L. Grabbe (Sheffield: Sheffield Academic Press 2005), 248-263 (249, 252).

¹⁸ Stavrakopoulou 2004, 25-28.

velsen af kongeriget Israels overtrædelser i 2 Kong 17,16-17 og med de forbudte praksisser i Deut 18,9-14.¹⁹ Ifølge 2 Kong 21,3-6 rejste Manasse altre for Ba'al og lavede en Ashera-pæl og tilbad hele himlens hær (jf. 2 Kong 17,16). Desuden "lod han sin søn gå gennem ilden", hvilket sandsynligvis er en eufemisme for et barneoffer, og "han drev trolddom, tog varsler og ansatte dødemanere og sandsigere" (2 Kong 21,6a, jf. 5 Mos 18,10-11 og 2 Kong 17,17a).²⁰ Kun én anden konge anklages for at lade sin søn gå gennem ilden i Kongebøgerne; og det er Akaz, den næstværste konge af Juda, i 2 Kong 16,3.

Der er en næsten skematisk fremstilling af Judas konger i 2 Kong 16-23. Vi får en detaljeret beskrivelse af fire kongers regeringstid, Akaz (16), Hizkija (18-20), Manasse (21,1-18) og Josija (22,1-23,30), hvoraf de to er gode konger og de to er onde. I dette skema fremstår den onde konge Akaz som den gode konge Hizkijas modsætning; og samtidig er de begge to prototyper på Manasse og Josija, som er henholdsvis den værste og den bedste konge i Kongebøgerne.²¹ Josija renser kulten og afskaffer alle de ugudelige praksisser, som Akaz og Manasse har indført (2 Kong 23,12), men på trods af at Josija gør, "hvad der er ret i Jahves øjne", og at der hverken før eller siden havde været en konge som ham, er det ikke tilstrækkeligt til at redde folket fra eksil og straf: "Men på grund af alle de krænkelser, Manasse havde tilføjet Jahve, vendte Jahve ikke om fra sin store, glødende vrede, som var flammt op mod Juda" (2 Kong 23,26).

Men hvorfor er det netop Manasse, der ene mand gøres ansvarlig for det babyloniske eksil? Som nævnt i det foregående afsnit er der intet i vor sparsomme information om den historiske Manasse af Judas regeringstid, der retfærdiggør et så elendigt eftermæle, snarere tværtimod. Francesca Stavrakopoulou har foreslået, at Manasses ophøjelse til ærkeskurk i Kongebøgerne simpelthen skyldes hans navn. Kong Manasse deler navn med Josefs søn, Manasse (1 Mos 46,20), der sammen med sin bror Efraim erstatter Josef og Levi som stamfædre til Israels tolv stammer. Manasses territorium breder sig både øst og vest for Jordanfloden (Jos 17); og Nordriget Israels tre hovedstæder, Sikem, Tirsa og Samaria, samt det hellige bjerg Garizim, ligger indenfor Manasses territorium. Stavrakopoulou påpeger, at der tilsyneladende er en tendens til en anti-Manasse-polemik i Gammel

¹⁹ Stavrakopoulou 2004, 29-30.

²⁰ Klaas A.D. Smelik, *Converting the Past: Studies in Ancient Israelite and Moabite Historiography* (Leiden: Brill 1992), 146.

²¹ Ehud Ben Zvi, "The Account of the Reign of Manasseh in II Reg 21,1-18 and the Redactional History of the Book of Kings", *ZAW* 103 (1991), 355-374 (359-360).

Testamente. Dette kommer tydeligst til udtryk i 1 Mos 48,8-20, hvor Manasse, som er Josefs førstefødte, ligesom en lang række af forbigåede storebrødre i Gammel Testamente, snydes for sin førstefødselsret og sin bedstefader Jakobs velsignelse. I stedet fremhæves den yngre bror Efraim. Denne underordning af Manasse går igen i eksempelvis 1 Mos 46,20; 48,1; 4 Mos 26,28-34; Jos 14,4 og 16,4, hvor Efraim nævnes før Manasse på trods af, at Manasse som den ældste burde komme først, som han da også gør det i eksempelvis 1 Mos 41,50-52; 48,14 og Jos 17,1.²²

Vi ser et muligt eksempel på samme polemiske holdning til navnet Manasse i Josefus' beretning om grundlæggelsen af templet på Garizims bjerg i *Ant* 11.302-325. Josefus bygger sin beretning på den kortfattede historie i Neh 13,28 om en søn af Jojada og sønnesøn af ypperstepræsten Eljashib, der var svigersøn til horonitten Sanballat, og som blev jaget ud af Jerusalem. Josefus kalder præsten Manasse og forklarer, at det var for at fastholde sin svigersøn at Sanballat lader templet på Garizims bjerg opføre.²³ Det er naturligvis tænkeligt at navnet på den første præst på Garizim ifølge Josefus er historisk, men Josefus' generelle troværdighed taget i betragtning, er det mindst lige så sandsynligt, at Josefus har forsynet en negativ figur i sin fortælling med et negativt betonet navn, nemlig Manasse.²⁴

Det er således en mulig forklaring på det negative portræt af kong Manasse i Kongebøgerne, at navnet Manasse i Gammel Testamente – eventuelt på grund af dets tætte association til Nordriget – allerede på Kongebøgernes affattelsestidspunkt besad negative konnotationer, der inspirerede til valget af netop denne konge som den, der skulle bære hele Judas skyld for eksilet.

Manasse i Krønikebøgerne

I 2 Krøn 33 ændres Manasses skæbne og dermed også hans teologiske betydning drastisk i og med, at oraklet fra Jahve i vers 10 ikke blot er en forudsigelse af straf, som det er tilfældet i 2 Kong 21,10-15, men i stedet er startskuddet til en

²² Stavropoulou 2004, 70-72.

²³ Josefus placerer grundlæggelsen af det såkaldt samaritanske tempel på Alexander den Stores tid i det 4. århundrede f.Kr. Denne dato er nu endeligt tilbagevist på baggrund af udgravningerne på Garizim, der har vist at templet kan dateres til i hvert fald 450 f.Kr. Se Anne Katrine Gudme, *Before the God in this Place for Good Remembrance: An Analysis of the Votive Inscriptions from Mount Gerizim* (København: Det Teologiske Fakultet 2011), 71-72 med henvisninger.

²⁴ Stavropoulou 2004, 128-129.

straffeaktion, hvor Jahve fører assyrerkongen op mod Juda og lader ham tage Manasse til fange og føre ham til Babylon i lænker (2 Krøn 33,11). Således falder Krønikebøgernes portræt af Manasse i to dele: Den første del, vers 1-10, der i al væsentlighed følger 2 Kong 21,1-9, og den anden del, vers 11-19, der fortæller om Manasses fangenskab i Babylon, hans omvendelse og tilbagevenden til Jerusalem og hans efterfølgende byggeaktivitet og rensning af kulten. I 2 Krøn 33,20 mødes de to beretninger igen, idet det fortælles, at ”Manasse lagde sig til hvile hos sine fædre, og man begravede ham i hans palads, og hans søn Amon blev konge efter ham” (jf. 2 Kong 21,18).

Krønikebøgerne og Kongebøgernes fremstilling af Manasse som henholdsvis den onde konge, der blev god, og den værste konge nogensinde har afstedkommet en diskussion om, hvilken udgave af historien, der er den mest korrekte. Traditionelt har man stølet mest på Kongebøgernes beretning, dels fordi man har ment, at de rummer det ældste materiale af de to, dels fordi Krønikebøgerne i de tilfælde, hvor de afviger fra Kongebøgerne, er blevet anset for at være ahistoriske og udelukkende styret af teologiske interesser.²⁵

Således er den traditionelle forklaring på Krønikebøgernes genskrivning af 2 Kong 21 da også teologisk motiveret i og med, at Krønikebøgernes forfatter(e) løb ind i et problem med Manasse, fordi han var den værste konge nogensinde, men samtidig havde den længste regeringstid af nogen konger i Juda og levede til han blev seksoghalvfjerds år gammel. Krønikebøgernes relativt firkantede forhold til historisk kausalitet betød, at en ”ond konge” ikke kunne blive belønnet med en lang regeringstid og derfor måtte enten Manasses regeringstids længde eller dens forløb skrives om. Som man kan læse i 2 Krøn 33 faldt valget på sidstnævnte mulighed.²⁶

I de senere år er gruppen af fortalere for Krønikebøgernes historiske pålidelighed dog vokset støt; og specifikt i forbindelse med Manasse har arkæologiske udgravninger fået flere kommentatorer til at hælde til den forklaring, at Krønikebøgernes genskrivning i virkeligheden skyldes, at Krønikebøgernes forfatter(e) lå inde med historisk materiale, som Kongebøgernes forfatter(e) enten ikke var i besiddelse af eller valgte ikke at benytte.²⁷ Særligt har man hæftet sig ved oplys-

²⁵ Stavrakopoulou 2005, 248-249; Japhet 2009, 6.

²⁶ Knauf 2005, 176-177; Sara Japhet, *I & II Chronicles: A Commentary* (London: SCM Press 1993), 1002.

²⁷ Japhet 1993, 1002-1004; Japhet 2009, 1-8; William M. Schniedewind, “The Source Citations of Manasseh: King Manasseh in History and Homily”, *VT* 16 (1991), 450-461

ningen i 2 Krøn 33,14-15 om, at Manasse byggede en meget høj mur rundt om Davidsbyen i Jerusalem og indsatte kommandanter i alle de befæstede byer i Juda. Disse byggeaktiviteter kunne nemlig sættes i forbindelse med den generelle byggeaktivitet og udvidelse af Jerusalem under Manasse, samt med udført befæstningsarbejde i det sydlige Juda i samme periode.²⁸ Manasse kunne have fået tilladelse til at befæste sit rige mod syd dels som belønning for sin trofasthed, dels fordi assyrerne ville have gavn af et stærkt Juda, der kunne fungere som en stødpude mellem Assyrien og Egypten.²⁹

Med hensyn til Manasses besøg som fange i Babylon er lighederne mellem 2 Krøn 33,11-13 og en passage i den ovennævnte Rassam-cylinder blevet fremhævet; på Rassam-cylinderen kan man læse om en gruppe af oprørske egyptiske konger og guvernører, der tidligere er blevet indsat af Asarhaddon, men som nu under Assurbanipal forsøger at gøre sig fri af det assyriske overherredømme.³⁰ Oprøret bliver nedkæmpet, og kongerne føres til Assur i lænker. Herefter benådes og frigives kong Neko som den eneste af oprørerne; og han geninstalleres i sit kongerige Sais med en endnu mere fordelagtig vasalkontrakt end tidligere.³¹ Lighederne mellem behandlingen af Neko i teksten fra Rassam-cylinderen og Manasse i 2 Krøn 33 har ført til spekulationer om, hvorvidt Manasse virkelig blev taget til fange af assyrerne, muligvis på grund af et oprør, for siden at blive benådet, og at Krønikebøgernes tilfangetagelses- og omvendelsesberetning således tager udgangspunkt i en historisk begivenhed.³² Det er naturligvis rigtigt, at Rassam-cylinderen bidrager til at sandsynliggøre Manasses fangenskab i Babylon, men det skal dog nævnes, at Manasse intetsteds i assyriske tekster, hverken i Rassam-cylinderen eller i andre indskrifter, listes som en af de oprørske konger. Manasses eneste optræden i Rassam-cylinderen er som nævnt ovenfor som en af

(450-451). Se Kai Peltonen, *History Debated: The Historical Reliability of Chronicles in Pre-Critical and Critical Research* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1996) for en detaljeret forskningshistorisk gennemgang af diskussionen om Krønikebøgernes historicitet.

²⁸ Nielsen 1966, 4; Thareani-Sussely 2007; Finkelstein 1991; Lynn Tatum, "King Manasseh and the Royal Fortress at Horvat Usa", *Biblical Archaeologist* 54 (1991), 136-145.

²⁹ Nielsen 1966, 3; Gane 1997, 24.

³⁰ ANET 294-295.

³¹ ANET 295.

³² Gane 1997, 24-25; Schniedewind 1991, 450 med henvisninger.

de vasaller, der stiller sin hær til rådighed for Assurbanipals felttog mod Egypten.³³ Der er altså intet skriftligt bevis for, at Manasse skulle have deltaget i et oprør mod Assyrien af nogen art; og ser man overordnet på hans regeringstid, forekommer det usandsynligt, at Juda skulle have forsøgt at gøre oprør. Der er ingen tegn på krig og ødelæggelser inden for Judas område på Manasses tid, og det lader til, at Juda både politisk og økonomisk nød godt af at være på god fod med Assyrien.³⁴

Forklaringen på Krønikebøgernes bevidste brug og genskrivning af Manasse i Kongebøgerne skal snarere findes et andet sted. Ligesom i Kongebøgerne fungerer Manasse i Krønikebøgerne som en type. Men hvor Kongebøgernes Manasse bruges som en sydebuk, der skal bære folkets synd og ansvar for eksilet bort, bliver Krønikebøgernes Manasse snarere en type, som læseren kan identificere sig med, nemlig et billede på det angrende og omvendte Israel.³⁵

Krønikebøgerne er overordnet set langt mindre interesserede i eksil og straf end Kongebøgerne.³⁶ Og derfor er det ikke vigtigt i Krønikebøgerne at udråde Manasse til eneansvarlig for eksilet. I stedet bliver Manasse et paradigme for det straffede, angrende, genoprettede og nu igen velsignede Israel på den anden side af eksilet.³⁷ Læser man Manasses "eksil" i 2 Krøn 33 som et billede på folkets eksil i Babylon, får man desuden svar på, hvorfor det netop er babylonierne hovedstad, Babylon, og ikke den assyriske hovedstad, Nineve, Manasse føres til i 2 Krøn 33,11. Beskrivelsen af Manasse, der lægges i lænker og føres til Babylon, minder i øvrigt om Sidkija, der føres til Babylon, i 2 Kong 25,7 og Jojakim i 2 Krøn 36,6.³⁸ Manasse i Krønikebøgerne bliver et billede på Israel og historien om hans omvendelse og frelse beskriver den velsignelse som Krønikebøgernes forfatter(e) ser sig selv og læserne som modtagere af. Ligesom Manasse vendte hjem fra Babylon, fordi han "erkendte at Jahve er Gud", og fik en chance til, således skal Krønikebøgernes publikum forstå, at omvendelse og anger fører til en ny velsignelse og en ny begyndelse.

³³ ANET 294.

³⁴ Ben Zvi 1996, 38-41.

³⁵ Stavrakopoulou 2004, 59-60.

³⁶ Japhet 2009, 284-292.

³⁷ Stavrakopoulou 2004, 56; Hugh G. M. Williamson, *1 and 2 Chronicles* (London: Marshall, Morgan & Scott 1982), 389-393.

³⁸ Smelik 1992, 187-188; Schniedewind 1991, 452.

Manasse i senere genskrivninger

Det er interessant at se i den apokryfe og pseudepigrafe litteratur, hvordan Manasses to "personligheder" lever videre nærmest uafhængigt af hinanden.

I pseudepigrafen *Esajas' martyrium* (EsMart) møder vi igen Kongebøgernes Manasse, den forhærdede synder.³⁹ EsMart er det første skrift, hvori vi finder legenden om profeten Esajas' død for Manasses hånd. I EsMart møder vi først Esajas ved Manasses far, Hizkijas, hof, men efter Hizkijas død breder forfaldet sig, og Manasse vender sig bort fra sine fædres Gud og vender sig mod Satan og urettens engel, Beliar (EsMart 2,2-4). Esajas prædiker omvendelse, men han forrådes af den falske profet fra Samaria, Balkira, som anklager ham, hvorefter Manasse lader Esajas arrestere (EsMart 3,6-12). I slutningen af EsMart gennemsaver Manasse, tilsyneladende egenhændigt, Esajas med en træsav (5,1), og selvom Beliar og Balkira forsøger at få Esajas til at trække sine ord tilbage, dør profeten uden at kny: "Og Esajas hverken skreg eller græd, da han blev gennemsavet, men hans mund talte med den Hellige Ånd, indtil han blev savet i to dele" (EsMart 5,14).

Det er ganske tydeligt, at beskrivelsen af Manasse i EsMart i det mindste er inspireret af den negative omtale i 2 Kong 21 og Jer 15,4, medens det formildende portræt i 2 Krøn 33 enten er ukendt eller ignoreres. I og med, at EsMart er den første kendte tekst, der forbinder Esajas' død med Manasse, er det værd at overveje, om der er noget i 2 Kong 21, der kunne give stof til denne fortælling. Ehud Ben Zvi peger på to "udløser" i teksten, der kunne have givet anledning til Manasses efterliv som profetmorder: Dels hører vi i Gammel Testamente ikke om nogen profeter, der profeterede på Manasses tid, en mangel man med EsMart får rettet op på, dels bliver der ikke sat navn på de uskyldige, hvis blod Manasse lader Jerusalem flyde over med i 2 Kong 21,16. Det er muligt, at EsMart således identificerer profeten Esajas med de uskyldige i vers 16. Hans endeligt er i hvert fald tilsvarende blodigt.⁴⁰

I det apokryfe skrift, *Manasses Bøn* (ManB) tages tråden op fra 2 Krøn 33,12, hvor det fortælles, at Manasse i sit fangenskab i Babylon bad til Jahve, og at Jahve bønhørte ham. I 2 Krøn meddeles intet om bønnens indhold, og det er denne

³⁹ Oversættelsen af *Esajas' Martyrium* her og *Den Syriske Baruksapokalypse* (nedenfor) er hentet i Hammershaimb, Munk, Noack og Seidelin red., *De gammeltestamentlige Pseudepigrafer* (2. udgave, København: Det Danske Bibelselskab 2001). Se s. 303-8 for en generel introduktion til skriftet.

⁴⁰ Ehud Ben Zvi, *History, Literature and Theology in the Book of Chronicles*, BibleWorld (London: Equinox 2006), 248-249.

”mangel”, som ManB retter op på i form af en 15 vers lang bodssalme.⁴¹ Det er muligt at ManB er forfattet med hullet i teksten i 2 Krøn 33,12 i tankerne, men det kan naturligvis også tænkes, at ManB eksisterede allerede for så sekundært at blive kædet sammen med Manasse, eventuelt på grund af referencen til ”tunge jernlænker” i vers 10.⁴² Under alle omstændigheder er ManB afhængig af traditionen om Manasse i Krønikebøgerne som en omvendt synder.

I *Den Syriske Baruksapokalypse* (SyrBarApok) ser vi endnu et eksempel på en genskrivning, der følger Kongebøgernes portræt af Manasse, og som oven i købet forholder sig polemisk til Krønikebøgernes portræt. I SyrBarApok er Manasses synderegister udvidet i forhold til 2 Kong 21 således, at Manasse ikke blot fremstillede afgudsbilleder og udgød uskyldigt blod, men også forgreb sig på andre mænds kvinder (SyrBarApok 64,2-3)! Så galt er det med Manasse, at han blev kaldt ”den lovløse” (64:7). I Babylon anbringes Manasse i en bronzehest, hvorfra han beder til Gud (jf. 2 Krøn 33,12), men i modsætning til i 2 Krøn 33 lader det ikke til, at bønnen har nogen effekt, for bronzehesten smelter, og Manasse ”får sin bolig i ilden” (SyrBarApok 64,7-8). I SyrBarApok møder vi både Kongebøgernes og Krønikebøgernes Manasse, men det er Kongebøgernes portræt, der vinder, og Manasse går til i flammerne. Referencen til en bøn i vers 7 kan meget vel være polemisk rettet mod omvendelsesberetningen i 2 Krøn 33.⁴³

Konklusion

Men hvordan var han så, Manasse af Juda? Han var muligvis den bedste konge Juda nogensinde havde haft, fordi han i løbet af sin overordentligt lange regeringstid formåede at skabe politisk stabilitet og således også fred og fremgang. Den Manasse er der dog ikke meget tilbage af i Gammel Testamente, hverken i Kongebøgerne eller i Krønikebøgerne. Udover de sparsomme oplysninger om Manasses regeringstids længde, hans forgænger og hans efterfølger på tronen, er der ikke meget i Gammel Testamente, der vidner om den ”rigtige” Manasse.⁴⁴ I stedet møder vi barnemorderen Manasse, en forhærdet synder, afgudsdyrker og

⁴¹ *Det Gamle Testamente Apokryfe Bøger* (København: Det Danske Bibelselskab 1998), 374-375.

⁴² Benedikt Otzen, *Kommentar til de Apokryfe Bøger* (København: Det Danske Bibelselskab 1998), 206.

⁴³ Ben Zvi 2006, 251.

⁴⁴ Jf. Knauf 2005, 175.

krænker af Jahve, der kunne fungere både som lynafleder for folkets skyldfølelse og som spejl for en anden læsergruppes selvopfattelse.

Manasse af Juda i Gammel Testamente er et spændende eksempel på såkaldt indre bibelsk eksegesi, hvor de bibelske skrifter genskriver hinanden, for at trække en bestemt figur eller begivenhed i en ny retning og for at opnå en teologisk pointe. Samtidig er Manasse af Juda i Gammel Testamente også et fantastisk eksempel på, hvordan de gammeltestamentlige skrifter "genskriver" virkeligheden.